

Etyczne i ekonomiczne uwarunkowania wielkości produkcji społecznej w ujęciu Stanisława Głębińskiego

Autor: Zdzisław Szymański

Artykuł opublikowany w „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2015, vol. 18, nr 2, s. 91-102

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2015/2015_2_szymanski_91_102.pdf

---

Ethical and Economic Conditions of Social Production According to Stanisław Głębiński

Author: Zdzisław Szymański

Source: 'Annales. Ethics in Economic Life' 2015, vol. 18, no. 2, pp. 91-102

Published by Lodz University Press

Stable URL: http://www.annaesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2015/2015_2_szymanski_91_102.pdf

Zdzisław Szymański
Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie
Wydział Ekonomii i Logistyki

Etyczne i ekonomiczne uwarunkowania wielkości produkcji społecznej w ujęciu Stanisława Głębińskiego*

Ethical and Economic Conditions of Social Production According to Stanisław Głębiński

Stanisław Głębiński (1862–1941), economist and politician, and one of the main representatives of the historical trend, sought to develop the national school in the Polish economy. The nation and national idea were to become its starting point. By ‘people’ he meant the population in the political sense, i.e. the whole of society within the state, including the factions and national minorities.

The subject of national economics is the national or social economy. It is the total unit of a higher order, including all the households in the country linked by ties of mutual dependence, both material and spiritual. Its purpose and subject is the society, the nation. Therefore, national economics is a social science. Production is characterized by a social dimension, its size determined by both economic and non-economic factors as well as moral and ethical ones. These two aspects are characteristic of the two categories associated with it, i.e. the social resources and factors of production.

The category of social resources is similar to Frederick List’s concept of productive forces, meaning the production capacity of the nation, the power of producing wealth. Głębiński divides them into moral and material resources, attaching more importance to the moral resources. They are the fullest expression of the nation’s culture condition, the nation’s moral level and they also provide stable social bonds.

The concept of moral resources involves two production factors: entrepreneurship as well as knowledge and work. The material resources represent the earth (nature) and capital.

---

* Niniejszy artykuł pozostaje w ścisłej korespondencji z tekstem pt. *Ekonomia narodowa a etyka w ujęciu Stanisława Głębińskiego* opublikowanego na łamach „*Annales. Etyka w życiu gospodarczym*” 2014 (vol. 17, nr 1, s.23–34). Przedstawiane w punkcie pierwszym informacje na temat życia i prac Stanisława Głębińskiego są powtórzeniem treści zawartych we wskazanym artykule, by umożliwić Czytelnikowi niezależne zapoznanie się z treścią obu tekstów.

Keywords: national idea, national economics, social economy, social resources, production factors

JEL Classification: B15

1. Życie i prace Stanisława Głębińskiego

Stanisław Głębiński (1862–1941), ekonomista i polityk, jest zaliczany do głównych przedstawicieli kierunku historycznego w ekonomii polskiej. Uczeń Leona Bilińskiego po jego przejściu do pracy państwowej w monarchii austro-węgierskiej w 1892 roku został mianowany profesorem ekonomii na Uniwersytecie Lwowskim. Z lwowskim ośrodkiem naukowym związany był aż do drugiej wojny światowej.

Jako polityk Głębiński organizacyjnie i ideowo włączył się w działalność Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, czyli endecji. Z jej ramienia uzyskał w 1902 roku mandat do Rady Państwa w Wiedniu, czyli parlamentu austriackiego; przez kilka lat przewodniczył przy tym pracom Koła Polskiego w tymże parlamencie. Funkcji tej zrzekł się po uprzednim powołaniu go w końcu 1910 roku na stanowisko ministra do spraw kolei żelaznych. Posłem do parlamentu austriackiego pozostawał do końca I wojny światowej i rozkładu Austro-Węgier¹.

Ożywioną działalność polityczną prowadził Głębiński w niepodległej II Rzeczypospolitej zwłaszcza w pierwszym jej okresie. Jako poseł był od 1919 roku prezesem Związku Ludowo-Narodowego, czyli parlamentarnego stronnictwa politycznego endecji, przejściowo pełnił funkcję wicepremiera oraz ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Chjeno-Piasta Wincentego Witosa. W latach 1928–1935 sprawował godność senatora². Po wybuchu wojny w listopadzie 1939 roku został aresztowany przez NKWD. Zmarł w więzieniu etapowym w Charkowie w sierpniu 1941 roku³.

Równoległe z działalnością polityczną rozwijała się twórczość naukowa Głębińskiego, w dużej mierze inspirowana przez tę działalność. Spośród jego prac powstałych przed rokiem 1918 należy wymienić przede wszystkim *Wykład ekonomiki społecznej wraz z zarysem polityki ekonomicznej i z historią ekonomiki* (1913). Zasadnicze dzieła Głębińskiego, akcentujące jego narodowy punkt widzenia na isto-

¹ S. Głębiński, *Wspomnienia polityczne*, Drukarnia i Księgarnia, Pelplin 1939, s. 87–89, 141, 150, 351; H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990, s. 154–155, 283.

² J. Kornaś, *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1995, s. 23; E. Maj, *Stanisław Głębiński – poseł Związku Ludowo-Narodowego (1919–1927)* [w:] *Rola posła i senatora w II Rzeczypospolitej*, red. J. Jachymek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1989, s. 231; idem *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 101.

³ Akt (Zgonu) [w:] S. Głębiński, *W cieniu ojca*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2001, s. 132–133.

tę zjawisk gospodarczych, powstały w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. W latach 1927–1928 ukazała się dwutomowa *Ekonomika narodowa* składająca się z dwóch prac: *Teorii ekonomiki narodowej* i *Narodowej polityki ekonomicznej*. W 1939 roku wyszła drukiem *Historia ekonomiki* (t. I i II), której tom drugi został poświęcony historii ekonomii w Polsce.

2. Koncepcja ekonomii narodowej jako nauki

Motywy przewodnim prac Głębińskiego powstałych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej było dążenie do wypracowania szkoły narodowej w nauce ekonomii. Jej punktem wyjścia miały stać się naród i idea narodowa. Tę ostatnią Głębiński rozumiał jako naturalny, historyczny łącznik pomiędzy jednostkami, warstwami społecznymi, różnego typu organizacjami a społeczeństwem świadomym swej jedności duchowej, swej przeszłości i swych ideałów, czyli „narodem”. Potęgą idei narodowej, zespolonej z uczuciami religijnymi i etycznymi, jest zdaniem Głębińskiego tak wielka i ma przy tym tak szeroki zasięg, że może ona odegrać rolę paradygmatu będącego kompromisem między ideą interesu osobistego a interesem zbiorowym⁴. W sile idei narodowej należy więc doszukiwać się obiektywnej, teoretycznej podstawy poznawczej szkoły narodowej⁵.

Na określenie tworzonej przez siebie dyscypliny wiedzy Głębiński używa wywodzącego się od Marshalla terminu „ekonomika”, uzupełniając go przymiotnikiem „narodowa”. Podkreśla, że nazwa ekonomika narodowa jest szczególnie adekwatna w przypadku narodów cieszących się samodzielnym bytem państwowym, z zastrzeżeniem, że przez „naród” należy rozumieć zbiorowość ludzką w znaczeniu politycznym, to jest całe społeczeństwo w granicach państwa, łącznie z odłamami innych narodowości⁶.

Ujęcie przez Głębińskiego narodu i zjawiska odeń pochodnego, to jest nacjonalizmu, koherentne ze stanowiskiem Związku Ludowo-Narodowego, uwzględniało realia Drugiej Rzeczypospolitej – państwa wielonarodowego, którego wschodnie obszary zamieszkiwała liczna mniejszość ukraińska i białoruska. Należy jednak podkreślić, że w swych wystąpieniach publicznych Głębiński wyraźnie zaznaczał, że nacjonalizm ekonomiczny to nie bezwzględny wyzysk innych narodowości, ponieważ kładł nacisk na moralne uwarunkowania budowy gospodarczej siły narodu⁷.

Tworzony przez siebie system ekonomii Głębiński nazywa narodowym, ponieważ w jego rozumieniu celem tej dyscypliny wiedzy winno być wychowanie narodowe obywateli oraz takie oddziaływanie na przedsiębiorstwa, zrzeszenia tychże przedsiębiorstw i instytucje publiczne, aby w społeczności objętej ramami ich działal-

⁴ S. Głębiński, *Idea szkoły narodowej w ekonomice*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 1937, r. XVII, z. 3, s. 405–406.

⁵ A. Lityńska, *Idea narodowa w pracach Stanisława Głębińskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 1995, nr 45, s. 128.

⁶ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki narodowej*, Towarzystwo Wydawnicze „Ateneum”, Lwów 1927, s. 40.

⁷ E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy...*, s. 193, *Mowa senatora prof. Stanisława Głębińskiego*; „Gazeta Warszawska” nr 185 z VI 1928 r.

ności wykształciło się poczucie odpowiedzialności za dobrobyt całego społeczeństwa. Przedmiotem tak pojętej ekonomii narodowej jest (...) *gospodarstwo narodu żyjącego w granicach państwa*⁸. Ponieważ „naród” w przytoczonej wypowiedzi ma wyraźną konotację polityczną, Głębiński zamiennie używa nazwy „gospodarstwo społeczne” (we współczesnej terminologii odpowiada to pojęciu gospodarka narodowa).

W ujęciu przedmiotu ekonomii narodowej Głębiński odchodzi od indywidualizmu charakterystycznego dla szkoły psychologicznej, czyli austriackiej. Podobnie jak inni przedstawiciele kierunku historycznego w Polsce, Leon Biliński i Stanisław Grabski, odrzuca atomistyczną koncepcję społeczeństwa. Nie jest ono, jego zdaniem, sumą jednostek, lecz organizmem żywym, który kształtuje swoich obywateli⁹. Analogicznie do społeczeństwa również gospodarstwo narodowe, czy też, używając innej nazwy: społeczne, jest całością wyższego rzędu, obejmuje bowiem ogół gospodarstw w kraju, powiązanych więzami wzajemnej zależności o charakterze materialnym i duchowym. Główną formą więzi jest społeczny podział pracy, ale także samo państwo prowadzące wieloraką działalność. Więzi łączące między sobą gospodarstwa indywidualne wypływają także z zakorzenionych w danym kraju jednakowych zwyczajów i obyczajów, zazwyczaj też z jednakowej kultury, pochodzenia, religii, dążeń i ideałów narodowych¹⁰.

Bogactwo więzi cementujących gospodarstwa indywidualne w całość zbiorową jest praprzyczyną uznawania przez Głębińskiego za kanon zasady pełnej integralności zjawisk społecznych, przyjmowanej powszechnie przez przedstawicieli kierunku historycznego w nauce ekonomii. Akcentowanie zaś szczególnej roli państwa w procesach gospodarczych pokazuje w jego wywodach wpływ szkoły narodowej w ekonomii niemieckiej, w tym zwłaszcza piszącego w początkach XIX wieku Adama Henryka Müllera¹¹.

Z podkreślonej przez Głębińskiego zasady integralności zjawisk społecznych wynika, że społeczeństwo, naród, jest zarówno celem, jak i podmiotem gospodarstwa społecznego. W pierwszym przypadku gospodarstwo społeczne jest gwarantem fizycznej egzystencji społeczeństwa i wzrostu jego liczebności, zapewnia rozwój kulturalny jego członków i możliwość wypełniania zadań publicznych przez państwo i organy samorządu lokalnego. Wielkość zasobów konstytuujących gospodarstwo społeczne decyduje o poziomie stopy życiowej ogółu ludności czy danej warstwy społecznej, a więc kategorii odnoszącej się do życia społecznego¹².

Społeczeństwo jest jednak nie tylko konsumentem, lecz również producentem, wytwarza bowiem różnorodne dobra dla zaspokojenia swoich potrzeb. Jest ono „głową”, a także „duszą”, czyli organizatorem produkcji i wymiany społecznej, określa ich wielkość i strukturę. Stąd społeczeństwo to także podmiot gospodarstwa

⁸ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 1.

⁹ A. Lityńska, op. cit., s. 129–130.

¹⁰ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 1–2.

¹¹ Zdaniem Müllera państwo to specyficzna, odrębna całość, niezależna od woli ludzkiej. Stanowi ono wyraz wewnętrznego związku fizycznych i psychicznych potrzeb ludzi. Tym samym jest wcieleniem i wyrazem bytu przeszłych i teraźniejszych pokoleń, a zarazem podstawą bytu przyszłych pokoleń (E. Taylor, *Historia rozwoju ekonomiki*, Wydawnictwo Delfin, Lublin 1991, t. I, s. 206–207).

¹² S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 57–58.

społecznego, jego *duchowy kierownik*, aczkolwiek ta rola kierująca, zarządzająca, nie występuje pod postacią *widomej ręki*. Jako podmiot społeczeństwo zapewnia gospodarstwu narodowemu wyższość nad gospodarstwem indywidualnym, czyni zeń całość trwałą, wieczystą, czego gwarantem jest instytucja państwa. Przekazuje też z pokolenia na pokolenie zwyczaje i obyczaje narodu, wierzenia religijne, cały zasób wiedzy i doświadczenia, zebrany przez wiele pokoleń, nagromadzone zapasy dóbr i kapitałów, potęgujących siły wytwórcze¹³.

Z uwagi na fakt, że w ujęciu Głębińskiego społeczeństwo jest celem i podmiotem gospodarstwa społecznego, tworzona przez niego nauka ekonomii narodowej jest dyscypliną społeczną. Nauka ta winna – w jego przekonaniu – wychodzić od zagadnień makroekonomicznych, a więc ujmować w całość problemy życia gospodarczego, badać ogólne, typowe zjawiska społeczne, wyjaśniać ich wzajemną zależność oraz wpływ *całości na części* – zarówno na poszczególne warstwy społeczne, jak i na gospodarstwa indywidualne, publiczne i prywatne¹⁴. Społeczny wymiar posiada nade wszystko realizowana w ramach zbiorowości ludzkiej produkcja. Jej wielkość uwarunkowana jest zarówno czynnikami ekonomicznymi, jak i pozagospodarczymi, natury moralnej, etycznej. Te dwa aspekty znamionują obie kategorie związane z produkcją społeczną, to jest zasoby społeczne i czynniki produkcji.

3. Zasoby społeczne a czynniki produkcji

W analizie czynników warunkujących wielkość produkcji społecznej Głębiński wyraźnie nawiązuje do koncepcji głównego przedstawiciela szkoły narodowej w ekonomii niemieckiej, Fryderyka Lista, a także do tradycji polskiej myśli ekonomicznej XIX wieku i programu gospodarczego endecji.

List odrzuca atomistyczną koncepcję społeczeństwa ekonomii klasycznej, krytykując zarazem jej pogląd, że bogactwo narodu jest tylko agregatem bogactwa jednostek. Głosi tezę o zależności życia gospodarczego od uwarunkowań politycznych, społecznych i prawnych istniejących w danym narodzie. W swym głównym dziele *Narodowy system ekonomii politycznej* (1841) zarzuca Adamowi Smithowi i późniejszym przedstawicielom ekonomii klasycznej utożsamianie przyczyn bogactwa z sumą *wartości zamiennych*, czyli samym bogactwem. W rzeczywistości – jego zdaniem – siła wytwarzania bogactw, czyli możliwości wytwórcze narodu, jest nieśkończenie ważniejsza aniżeli samo bogactwo; jest ona nie tylko gwarantem posiadania i pomnażania określonych wartości, ale i zastąpienia ich w przypadku utraty. O ile więc ekonomiści klasycy apoteozowali statyczną koncepcję bogactwa, jego maksymalizację w teraźniejszości, to zdaniem Lista należy akcentować dynamiczny postulat trwałości i stałości wzrostu bogactwa, co wyrażała jego koncepcja rozwoju sił wytwórczych. Zgodnie z rozumieniem społeczeństwa jako całości ponadindywidualnej List podkreśla, że suma sił wytwórczych narodu nie jest równoznaczna ze

¹³ Ibidem, s. 57 i 75.

¹⁴ Ibidem, s. 29.

zsumowaniem sił produkcyjnych jednostek. Siły wytwórcze narodu są to wszystkie czynniki, zarówno ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne, które określają potęgę i znaczenie gospodarcze danego narodu¹⁵.

W ekonomii narodowej Głębińskiego rolę odpowiednika sił wytwórczych Lista odgrywa kategoria „zasoby społeczne”. Znajdują w nich, jak pisze autor *Teorii ekonomiki narodowej*, najpełniejsze odbicie społeczne uwarunkowania działalności gospodarczej człowieka. Stąd omawia je w ramach problematyki związanej ze społeczeństwem jako podmiotem gospodarstwa społecznego; są one kwintesencją zagadnień mieszczących się w ramach tej problematyki.

Kategoria *zasoby społeczne* wykazuje etymologiczny związek z zasobem społecznym – centralną kategorią systemu teoretycznego Józefa Supińskiego, autora wydanej w latach 60. XIX wieku we Lwowie dwutomowej pracy *Szkola polska gospodarstwa społecznego*. W ujęciu Supińskiego zasób społeczny w swej postaci substancjonalnej przejawia się jako *nagromadzona wiedza i praca*, zawiera więc zarówno treści materialne, jak i intelektualne. Zasób społeczny odgrywa w systemie Supińskiego rolę analogiczną do roli kapitału w ekonomii klasycznej, posiada jednak szerszy zakres treściowy. Supiński akcentuje przy tym jego prymat w relacji z pracą jako drugim, aktywnym, dynamicznym czynnikiem wzrostu bogactwa społecznego¹⁶.

Zasoby społeczne w ujęciu Głębińskiego nie są czynnikiem produkcji same przez się, w ich pojęciu odzwierciedla się natomiast więź łącząca poszczególne jednostki w całość wyższego typu, jaką jest naród. Głębiński rozumie je jako (...) *moralną i materialną spuściznę minionych pokoleń, które zapładniają i wzmacniają ducha i pracę współczesnego pokolenia*, a więc inspirują jego działalność¹⁷. Od ich wielkości zależy efektywność czynników produkcji wykorzystywanych w procesach wytwórczych, a tym samym rozmiary bogactwa społecznego.

Przez produkcję Głębiński rozumie działalność, pracę zmierzającą do wytworzenia dóbr i pomnożenia ich wartości. W toku jej wykonywania następuje podporządkowanie człowiekowi, wytwarzanie, przystosowywanie do nowych funkcji przy zachowaniu dotychczasowej postaci lub *przeistoczenie* dóbr gospodarczych, to jest takich środków zaspokojenia potrzeb ludzkich, które występują w ilości ograniczonej i są częścią składową gospodarstwa społecznego bądź indywidualnego. W postaci substancjonalnej występują one jako przedmioty lub narzędzia pracy, czy też jako przedmioty osobistego użytku¹⁸.

Głębiński podkreśla, że aby produkcja mogła się realizować, konieczny jest współdziałanie, symbioza wielu elementów. W grę wchodzi tu tzw. ogólne warunki produkcji obejmujące społeczne i przyrodnicze jej uwarunkowania, włączając w to także instytucjonalne ramy działalności ekonomicznej człowieka, następnie dobra wolne, występujące w ilości nieograniczonej, dobra powszechne, przez które Głę-

¹⁵ R. Rybarski, *Idea gospodarstwa narodowego*, Akademia Umiejętności, Kraków 1919, s. 92–94; E. Taylor, op. cit., s. 213.

¹⁶ Z. Szymański, *Józefa Supińskiego teoria rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 101, 104–105, 176–177, 180.

¹⁷ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 105.

¹⁸ Ibidem, s. 149, 151.

biński rozumie wytwory społeczne służące całemu społeczeństwu, jak np. pokój, porządek społeczny, bezpieczeństwo itp., wreszcie czynniki produkcji, to jest wiedza i praca oraz materia i narzędzia pracy¹⁹. Podział i uszeregowanie czynników produkcji wyraźnie nawiązują do podziału zasobów społecznych.

4. Zasoby moralne i zasoby materialne

Głębiński dzieli zasoby społeczne na zasoby moralne i materialne. Ich gradacja różni się od uszeregowania elementów składowych sił wytwórczych przez Lista. Ten ostatni doceniał rolę pozaekonomicznych czynników w powiększeniu potencjału produkcyjnego narodu, między innymi takich jak: ustrój parlamentarny, stan moralności i kultury, wolność sumienia i pracy, sądy przysięgłych, kontrola nad administracją, religia chrześcijańska, policja bezpieczeństwa czy własność gruntowa, jednakże relatywnie dużą wagę przykładał do rozwoju przemysłu. Jako zwolennik aktywnej ekonomicznej roli państwa uważał, że rozwój przemysłu winien być przedmiotem troski organów władzy państwowej. Preferowanie rozwoju przemysłu winno mieć miejsce nawet wówczas, gdyby to wymagało okresowych ofiar ze strony społeczeństwa²⁰. Głębiński, ekonomista kładący nacisk na indywidualną przedsiębiorczość, pierwszoplanową rolę wyznaczał czynnikom pozaekonomicznym, których ucieleśnieniem są zasoby moralne.

Zasoby moralne są, zdaniem Głębińskiego, najpełniejszym wyrazem stanu kultury narodu, jego poziomu moralnego, stopnia trwałości więzi społecznej. Obrazują one funkcjonowanie organów państwa i instytucji publicznych, stan oświaty, panujące zwyczaje i obyczaje oraz charakter danego narodu. Można powiedzieć, że w pojęciu *zasoby moralne* zawarł Głębiński swe postulaty dotyczące całej sfery społeczno-etycznych uwarunkowań procesów gospodarczych²¹.

Kategoria *zasoby społeczne*, w tym zwłaszcza *zasoby moralne*, odzwierciedla główne problemy Polski lat 20. XX wieku, związane z przezwyciężeniem dziedzictwa długotrwałej niewoli, a więc stanu niedorozwoju ekonomicznego, zaniedbań w dziedzinie oświaty czy wreszcie odrębnych nawyków i obyczajów, jakie wykształciły się wśród ludności polskiej trzech zaborów. Bardzo różnił się np. w poszczególnych zaborach stosunek do prawa, które cieszyło się dużym szacunkiem w zaborze pruskim, odwrotnie niż w Królestwie Polskim. Stąd przykładanie przez Głębińskiego dużej wagi do wychowania religijnego i moralnego opartego na kanonach religii chrześcijańskiej, stąd docenianie znaczenia właściwego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i gwarancji bezpieczeństwa kraju²².

¹⁹ Ibidem, s. 153.

²⁰ R. Rybarski, op. cit., s. 93; E. Taylor, op. cit., s. 213–214.

²¹ Z. Szymański, *Koncepcja ekonomii narodowej Stanisława Głębińskiego* [w:] *Idee gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*, red. R. Orłowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, s. 107–108.

²² Z. Szymański, *Etyczne i ekonomiczne aspekty kategorii zasoby społeczne*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, t. 13, nr 2, s. 55.

O możliwościach maksymalizacji produkcji społecznej w danym kraju i podniesienia konkurencyjności jego wyrobów decyduje także stan oświaty oraz wykształcenia zawodowego ludności – pisze Głębiński. Czynniki te wraz z odpowiednią ilością i jakością zakładów naukowych, wzorcowych warsztatów pracy, inspirujących swoim przykładem pozostałe zakłady produkcyjne, są zasobem społecznym determinującym potęgę ekonomiczną narodu²³.

W tym punkcie rozumowania u Głębińskiego można się doszukać wpływu zarówno Fryderyka Lista, przykładającego wielką wagę do rozwoju nauki (np. nauk przyrodniczych i technicznych oraz oświaty przygotowującej kadry fachowe i rozszerzającej ogólne horyzonty społeczeństwa)²⁴, jak i dziewiętnastowiecznej polskiej myśli ekonomicznej (August Cieszkowski, Józef Supiński, a pośrednio także Henryk Kamiński)²⁵. Być może w jakiejś mierze są to także reminiscencje programu politycznego endecji sprzed I wojny światowej, w którym wielki nacisk położono na pracę oświatową i uświadamiającą wśród niższych warstw ludności; współtwórcą tego programu był także Głębiński. Celem akcji było doprowadzenie do *unarodowienia* wszystkich warstw społeczeństwa polskiego, rozbudzenie dojrzałej świadomości narodowej.

Czynnikiem w dużym stopniu warunkującym osiągnięcie odpowiedniego poziomu rozwoju gospodarczego są – w przekonaniu Głębińskiego – zwyczaje i obyczaje danego narodu, ukształtowane w procesie jego historycznego rozwoju. Znajdują one wyraz w hierarchii jego potrzeb, postawie wobec obowiązku pracy, w charakterze narodowym, będącym efektem przebiegu dziejów i właściwości etnicznych danego narodu. Narody cywilizowane – zauważa Głębiński – odznaczają się takimi cnotami jak pracowitość i oszczędność, i właściwościom tym zawdzięczają nie tylko utrzymanie się na widowni dziejowej, ale także swoją wyższość nad ludami pierwotnymi czy też społecznościami azjatyckimi pogrążonymi przez całe wieki w stanie zastoju gospodarczego. Głębiński ukazuje pozytywne i negatywne właściwości polskiego charakteru narodowego dotyczące spraw gospodarczych, takie jak *pojętność, pomysłowość obok braku ścisłej rachunkowości i wytrwałości*. Przyczynę braku pełni *cnót gospodarczych* w społeczeństwie polskim upatruje w długotrwałej niewoli, sprzyjającej wszelkiego typu dewiacjom²⁶.

Doniosłe znaczenie dla wzrostu produkcji społecznej mają – zdaniem Głębińskiego – przemiany w etycznej opinii społeczeństwa. Każdy człowiek stojący na odpowiednim poziomie cywilizacyjnym pragnie społecznej aprobaty dla swoich poczynań. Okoliczność ta, pisze Głębiński, obok zalet ma także wady. Wskutek nacisku opinii danego środowiska utrzymuje się np. instytucja pojedynków, mimo wprowadzenia zakazów i kar; zbytek, a tym samym marnotrawstwo, znajdują swoje umotywowanie w wybrzykach mody, spetryfikowaniu uległy dawne metody pracy,

²³ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 105–106.

²⁴ E. Lipiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, PWN, Warszawa 1963, s. 137; J. Górski, *Zarys historii ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1984, s. 284.

²⁵ Z. Szymański, *Zasób społeczny jako czynnik wzrostu bogactwa społecznego w teorii Józefa Supińskiego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1995, nr 2, s. 22.

²⁶ S. Głębiński, *op. cit.*, s. 107.

sprzeczne z nowoczesnymi technikami produkcji, np. w rolnictwie trójpolówka, rabunkowy połów ryb w rzekach, przestarzałe wzory i narzędzia w budownictwie i rzemiośle²⁷.

Wyraźne zaakcentowanie w pracach ekonomicznych Głębińskiego roli motywów etycznych to niewątpliwie wpływ niemieckiej szkoły historycznej. Bruno Hildebrand, jeden z trzech głównych przedstawicieli starszej szkoły historycznej, zwracał uwagę, że działalność ludzka w kwestiach gospodarczych nie kieruje się wyłącznie interesem osobistym, gdyż decydują o niej także pobudki altruistyczne, które są rezultatem kultury, a także względy obyczajowe, religia, poczucie prawa. W ten sposób kształt życia gospodarczemu nadaje człowiek społeczny, którego motyw działania są wytworem społecznego współżycia.²⁸ Na postawę Głębińskiego mogła też oddziaływać polska myśl ekonomiczna, w tym przede wszystkim Skarbek i Supiński. Dotyczy to w głównej mierze ich negatywnej oceny „zbytkowej” konsumpcji, zmniejszającej możliwości akumulacji i kapitału²⁹.

Najważniejszym elementem składowym zasobów materialnych są dla Głębińskiego kapitały, które pojmował on jako zapasy dóbr gospodarczych wykorzystywanych we wszystkich działach gospodarki narodowej. Pojęcie zasobu materialnego odzwierciedla, zdaniem autora *Teorii ekonomiki...*, stan dobrobytu, jaki osiągnął dany naród w swym dotychczasowym rozwoju. W tym punkcie rozważania swe Głębiński przenosi na płaszczyznę międzynarodowej wymiany gospodarczej. Podkreśla, że różnice w poziomie dobrobytu są źródłem antagonizmów gospodarczych, a nawet politycznych pomiędzy narodami. Narody zamożniejsze, o wyższej stopie życiowej, usiłują utrwalić ją kosztem narodów mniej zamożnych, stanowiących dogodny rynek zbytu³⁰.

5. Hierarchiczny układ czynników produkcji

Jak już wzmiankowano, z podziałem zasobów społecznych na zasoby moralne i materialne koherentnie związana jest hierarchia czynników produkcji w systemie ekonomii narodowej Stanisława Głębińskiego. Autor ten wyróżnia cztery czynniki produkcji uszeregowane według przyjętego przez niego kryterium ważności: przedsiębiorczość i wiedza, praca, ziemia (przyroda) i kapitał. Dwa pierwsze z nich związane są z ludzką pracą i wiedzą; odzwierciedlają wkład człowieka, jego zaangażowanie w proces produkcji, jego przedsiębiorczość, zaradność, posiadaną wiedzę i wykazywaną pracowitość. Cechy te mieszczą się w pojęciu *zasoby moralne*. Dwa pozostałe bazują na wykorzystaniu bogactw przyrody, którymi natura obdarzyła dany naród, i na posiadanych zasobach dóbr kapitałowych oraz konsumpcyjnych. Ich odpowiednikiem znaczeniowym są *zasoby materialne*.

²⁷ Ibidem, s. 106–107.

²⁸ E. Taylor, op. cit., s. 217–218.

²⁹ J. Górski, *Polska myśl ekonomiczna a rozwój gospodarczy 1807–1830. Studia nad początkami teorii zacofania gospodarczego*, PWN, Warszawa 1972, s. 132; Z. Szymański, *Zasób społeczny...*, s. 32.

³⁰ S. Głębiński, op. cit., s. 107–108.

Głębiński wyraźnie podkreśla, że czynnik *przedsiębiorczość i wiedza* w żadnym wypadku nie może być utożsamiany ani z pracą, ani z kapitałem. Podobnie jak przedstawiciel młodszej szkoły historycznej Werner Sombart³¹, zwraca on uwagę, że powodzenie przedsiębiorstwa w pierwszej kolejności zależy od zdolności organizacyjnych, zręczności i doświadczenia samego wytwórcy – przedsiębiorcy. Z kolei dzięki wiedzy, integralnie powiązanej z przedsiębiorczością w jeden czynnik produkcji, produkcja społeczna zachowuje określone proporcje³².

Jako drugi czynnik produkcji wymienia Głębiński pracę zespoloną z narzędziami pracy. Pracę jako czynnik produkcji winna cechować przede wszystkim zdolność wytwarzania nowych wartości, bez względu na to, czy jest to praca wykonywana na własny rachunek, czy jest to praca najemna. Środkami pośredniczącymi między rękami i innymi organami ciała i umysłu człowieka a przedmiotami produkcji są w przypadku pracy fizycznej narzędzia pracy, a jeśli idzie o czynności umysłowe – przyrządy. Ich rola – zdaniem Głębińskiego – sprowadza się do tego, że ułatwiają one lub potęgują czynności ludzkie, nie mogą więc być traktowane jako odrębny poza pracą czynnik produkcji, zaliczony do kapitału³³.

Głębiński bardzo szeroko ujmuje zakres pracy produkcyjnej. W jego pojęciu pracą wytwórczą jest każda praca, w wyniku której powstają nowe bądź przetworzone produkty. Praca ludzi niezwiązanych bezpośrednio z produkcją staje się produkcyjna, jeśli pośrednio przyczynia się do wytworzenia nowych wartości. W grę wchodzi tu praca urzędników państwowych, pracowników policji i sądownictwa, żołnierzy troszczących się o spokój i bezpieczeństwo kraju. Pracą wytwórczą jest także praca nauczycieli i uczonych, czy wreszcie praca lekarzy, których zadaniem jest troska o stan zdrowia społeczeństwa³⁴.

W szerokim ujęciu pracy produkcyjnej znalazła wyraz eklektyczna postawa Głębińskiego. W jego stanowisku dopatrzeć się można wpływu Fryderyka Lista, jak i ekonomistów polskich epoki rozbiorowej: Henryka Kamieńskiego i Józefa Supińskiego³⁵, nawiązujących z kolei do poglądów francuskiego ekonomisty klasycznego Jana Baptysty Saya i myśliciela społecznego z początków XIX wieku – Henryka Saint-Simona.

Trzecim czynnikiem produkcji w teorii Głębińskiego jest ziemia (przyroda). Ziemia służy produkcji przede wszystkim jako miejsce, czyli stanowisko, na którym dokonuje się proces wytwórczy, po drugie jako źródło owoców i plodów dziko rosnących lub znajdujących się na powierzchni czy w głębi ziemi, po trzecie jako źródło sił motorycznych. Głębiński dostrzega zmieniającą się rolę przyrody (ziemi) w wytwarzaniu dóbr na skutek dokonującego się postępu nauki i techniki. Podkreśla, że postęp kultury rolnej co prawda zmniejsza uzależnienie człowieka od

³¹ J. Górski, W. Sierpiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej (1870–1950)*, PWN, Warszawa 1972, s. 132.

³² S. Głębiński, op. cit., s. 154–155.

³³ Ibidem, s. 155–156.

³⁴ Ibidem.

³⁵ H. Kamieński, *Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa z dodaniem mniejszych pism filozoficznych*, PWN, Warszawa 1959, s. 182–183; J. Supiński, *Szkola polska gospodarstwa społecznego*, t. I [w:] J. Supiński, *Pisma*, t. II, Wydawca Jan Wielichowski, Lwów 1872, s. 140.

kaprysów przyrody i urodzajności gleby, nie może jednak całkowicie wyeliminować znaczenia naturalnych czynników w tym dziale produkcji³⁶.

W hierarchii czynników produkcji Głębińskiego na ostatnim miejscu uplasowany został kapitał. Autor *Ekonomiki narodowej* definiuje go jako *zapas wytworów przeznaczonych do dalszej produkcji*. W innym miejscu zaznacza, że kapitałem jest majątek lub jego część, jeśli służy on do pomnożenia dochodów właściciela. Z treści wywodów zawartych w *Teorii ekonomiki narodowej* wynika, że w ujęciu Głębińskiego kapitał jest kategorią techniczną i dzieli się, podobnie jak to występuje u przedstawicieli ekonomii klasycznej, na kapitał stały i obrotowy³⁷.

Hierarchiczny układ czynników produkcji w systemie ekonomii narodowej Głębińskiego odzwierciedlał potrzeby i możliwości gospodarki Polski czasów Drugiej Rzeczypospolitej, był też zgodny z programem gospodarczym endecji. W warunkach Polski okresu międzywojennego, kraju niedysponującego dużym kapitałem, należało w pierwszej kolejności wykorzystać pozagospodarcze czynniki rozwoju. W tym zakresie postulaty Głębińskiego są kontynuacją wątków występujących w polskiej myśli ekonomicznej od czasów Stanisława Staszica i Wawrzyńca Surowieckiego³⁸. Uszeregowanie trzech kolejnych czynników produkcji: pracy zespolonej z narzędziami pracy, ziemi oraz kapitałów wskazywało natomiast, że Głębiński zdawał sobie sprawę, że z uwagi na brak dostatecznej ilości kapitałów krajowych i istnienia dużej rezerwy rąk do pracy niemożliwa była realizacja na szeroką skalę polityki forsownej industrializacji. Stąd pierwszoplanowe znaczenie przywiązywał on do rozwoju gospodarstw rodzinnych w rolnictwie i rozwoju rzemiosła – działów gospodarki usługujących się prostymi narzędziami pracy.

Bibliografia

- Akt (Zgonu) [w:] S. Głębiński, *W cieniu ojca*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 2001.
- Głębiński S., *Teoria ekonomiki narodowej*, Towarzystwo Wydawnicze „Ateneum”, Lwów 1927.
- Głębiński S., *Idea szkoły narodowej w ekonomice*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, Poznań 1937, r. XVII, z. 3.
- Głębiński S., *Wspomnienia polityczne*, Drukarnia i Księgarnia, Pelplin 1939.
- Górski J., *Polska myśl ekonomiczna a rozwój gospodarczy 1807–1830. Studia nad początkami teorii zacofania gospodarczego*, PWN, Warszawa 1972.
- Górski J., *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica* [w:] J. Górski, *Z historii myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1985.
- Górski J., W. Sierpiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej (1870–1950)*, PWN, Warszawa 1972.

³⁶ S. Głębiński, *Teoria ekonomiki...*, s. 156–158.

³⁷ Ibidem, s. 89–92, 137, 158–160.

³⁸ J. Górski, *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica* [w:] J. Górski, *Z historii myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1985, s. 107–108; idem *Polska myśl ekonomiczna...*, s. 209–212.

- Kamieński H., *Filozofia ekonomii materialnej ludzkiego społeczeństwa z dodaniem mniejszych pism filozoficznych*, PWN, Warszawa 1959.
- Kornaś J., *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1995.
- Lipiński E., *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, PWN, Warszawa 1963.
- Lityńska A., *Idea narodowa w pracach Stanisława Głębińskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 1995, nr 45.
- Maj E., *Stanisław Głębiński – poseł Związku Ludowo-Narodowego (1919–1927) [w:] Rola posła i senatora w II Rzeczypospolitej*, red. J. Jachymek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1989.
- Maj E., *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.
- Rybarski R., *Idea gospodarstwa narodowego*, Akademia Umiejętności, Kraków 1919.
- Supiński J., *Szkoła polska gospodarstwa społecznego*, t. I [w:] J. Supiński, *Pisma*, t. II, Wydawca Jan Wielichowski, Lwów 1872.
- Szymański Z., *Zasób społeczny jako czynnik wzrostu bogactwa społecznego w teorii Józefa Supińskiego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1995.
- Szymański Z., *Koncepcja ekonomii narodowej Stanisława Głębińskiego [w:] Idee gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*, red. R. Orłowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.
- Szymański Z., *Józefa Supińskiego teoria rozwoju społeczno-gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1999.
- Szymański Z., *Etyczne i ekonomiczne aspekty kategorii zasoby społeczne*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym”, t. 13, nr 2.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, Wydawnictwo Delfin, Lublin 1991, t. I.
- Wereszycki H., *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990.